

БАНКІВСЬКІ РЕЗЕРВИ: ЕКОНОМІЧНА СУТЬ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА

У статті досліджується економічна суть та правова природа фондів грошових коштів, що мобілізуються та функціонують у банківській сфері як елементи резервної системи країни. Автором здійснено спробу визначити коло зазначених фондів грошових коштів, їх ознаки, правові засади утворення, класифікувати за правовими підставами.

Ефективна банківська система - це основа ринкової економіки. Призначенням такої системи є мобілізація фінансових ресурсів з метою здійснення інвестицій в економіку. Тому державні вимоги щодо формування банками фондів грошових коштів, які б забезпечували страхування (зменшення) ризиків банківської діяльності,

є зрозумілими, адже країні потрібні стабільно працюючі, сильні та надійні банки. З боку держави, в свою чергу, суб'єкти правовідносин чекають удосконалення нормативної бази функціонування банківської системи в напрямку захисту прав кредиторів, вкладників та власників інших інвестицій.

Банківські резерви, зокрема ті з них, які відомі під назвою обов'язкові резерви, є інструментом грошової політики держави. Вимога регулюючого органу мати обов'язкові резерви означає, що кредитні установи в обов'язковому порядку повинні зберігати частину своїх коштів на рахунках у центральному банку у формі безстрокового вкладу. Порядок зберігання, склад коштів, що резервуються, їх розмір, можливість використання встановлюються центральним банком і можуть змінюватися в залежності від політики держави. Метою застосування норм обов'язкового резервування представники російської економічної науки В. А. Москвін та О. І. Ларіна бачать скорочення мультиплікаційного ефекту розширення депозитів шляхом впливу на об'єм вільних банківських ресурсів для підтримання грошової маси на належному рівні. Контролюючи грошову масу і керуючи нею, центральний банк впливає на рівень економічної активності в країні та обмежує темпи інфляції. Змінюючи грошову масу за допомогою обов'язкових резервів, центральний банк впливає також на облікову ставку, що в свою чергу має вплив на доходність цінних паперів [1, с 39-40].

Проблеми формування, функціонування та використання банківських резервів до цього часу були об'єктом досліджень, в основному, економістів. Серед них: В. П. Бичков, О. В. Бердишева, О. В. Васюренко, А. С. Гальчинський, О. І. Ларіна, В. І. Міщенко, А. М. Мороз, О. І. Островська, О. М. Петрук, В. М. Столяренко, Р. І. Тиркало та інші.

Правова ж природа цього явища потрапила до сфери інтересів правників віднедавна. Загальні проблеми правового регулювання формування та використання резервів, що функціонують у банківській системі, були предметом розгляду в працях українських та закордонних вчених: О. Г. Братка, Л. К. Воронової, Є. Б. Карманова, В. Л. Кротюка, В. В. Колесника, О. П. Орлюк, С. В. Очуренка, Г. А. Тосуняна.

Разом з тим, на сьогодні відсутнє комплексне дослідження всього кола банківських резервів, створення яких передбачено чинним законодавством України як обов'язкова умова банківської діяльності. Потребують детального вивчення та з'ясування правова природа всіх видів резервів банківської системи, їх зміст, види, класифікація. Також слід визначитись з колом правовідносин, які виникають при їх формуванні і використанні, та видами суб'єктів, які здійснюють управління зазначеними фондами. На нашу думку, необхідно ретельно дослідити стан та перспективи розвитку законодавства, що регулює

процеси функціонування банківських резервів та їх роль у стабільності та ефективності банківської системи України. Про те, що питання стану правового регулювання резервів є актуальним, свідчить надзвичайно велика увага до стабільності та безпечного функціонування банківської системи в країні на шляху ринкової економіки.

Будь-які негаразди з платоспроможністю банків відразу ж дають себе знати на фінансовому стані кожної чи то юридичної, чи то фізичної особи, яка є учасником грошового обігу в державі. Адже, як правило, крах одного банку дається взнаки не тільки безпосередньо його клієнтам, а й одразу ж, за принципом «доміно», впливає на його клієнтів та контрагентів. Достатньо згадати недавні банкрутства банків «Україна», «Наш банк», «Слов'янський», які рикошетом вдарили не тільки по клієнтах банків, а й спричинили ненадходження коштів їх контрагентам, бюджету, фондам соціального страхування.

Мета цього дослідження - проаналізувати законодавство про банківські резерви та наукову думку з цього питання, дослідити економічну суть та правову природу банківських резервів, дати їх класифікацію за правовими ознаками, визначити коло суб'єктів, які є учасниками правовідносин, що виникають при цьому, зміст таких правовідносин, підстави їх виникнення, зміни та припинення.

Важливо також спробувати визначитись з дефініцією поняття банківських резервів як правової категорії та з їх ознаками, що виокремлюють резерви від інших видів грошових фондів коштів, які формуються та використовуються в державі на публічно-правових засадах.

В науковій літературі фінансова система визначається як сукупність різноманітних фінансових відносин, в ході якої різними методами і формами розподіляються, використовуються фонди грошових коштів господарюючих суб'єктів, домогосподарств і держави [2, с 73].

Не викликає сумніву, що банківські резерви, як фонди грошових коштів, є невід'ємною частиною фінансової системи країни. Які ж правові засади формування таких грошових фондів? Чи є ознаки публічності при їх формуванні, які методи створення, розподілу та використання банківських резервів, який взаємозв'язок мають поняття «банківські резерви» та «резервні вимоги»? Відповіді на ці запитання необхідно шукати, розпочинаючи з визначення економічної суті резервів.

Відомий вчений-економіст, професор В. П. Бичков економічний зміст резервів визначає (як елемент системи економічних відносин) як частину

матеріальних і/або фінансових коштів, які тимчасово виключені з господарського обороту і перебувають в запасі для покриття можливих чи очікуваних витрат чи збитків [3, с 21-26].

Енциклопедія банківської справи України визначає резерви як запас чого-небудь на випадок необхідності, частину матеріальних, фінансових ресурсів, тимчасово виключених з обороту, джерело, з якого використовують ресурси, що зберігаються на випадок крайньої необхідності. До банківських резервів зазначена енциклопедія відносить ту частину банківського капіталу, яка передбачена для компенсації кредитів, рекуперація (погашення) яких ставиться під сумнів, і розрізняє такі їх види: *оперативні* - легко доступні активи на випадок раптового пред'явлення значних платіжних вимог вкладників банків; *готівкові* - частина капіталу чи активів, які можна легко перетворити в готівку; *загальні* - кошти на покриття сумнівних боргів, непередбачених витрат, збитків та інші потреби, що встановлюються в розмірі фіксованого відсотка від загальної суми активів, які вони покривають; *обов'язкові* - платіжні засоби, які зберігаються на спеціальних резервних рахунках в центральних банках і норми яких встановлюються в законодавчому порядку. Використовуються для забезпечення ліквідності депозитної заборгованості та інших пасивних операцій [4, с 456].

У банківській справі економісти найчастіше розрізняють обов'язкові, загальні та спеціальні резерви. *Обов'язкові резерви*, як вже зазначалось, - це акумульовані комерційним банком кошти, які зберігаються на резервному рахунку в центральному банку з метою забезпечення ліквідності депозитної заборгованості чи інших пасивних операцій банків. *Загальні резерви* - це кошти, мобілізовані банком за рахунок прибутку банку після оподаткування для відшкодування непередбачених збитків від різних видів невизначених ризиків (резерв коштів для покриття збитків від статутної діяльності). *Спеціальні резерви* - це кошти, мобілізовані комерційним банком на покриття сумнівних боргів, непередбачених витрат, збитків від проведення активних операцій. Формування спеціальних резервів здійснюється за рахунок витрат банку [5, с 278].

Енциклопедичні економічні статті інших словників підтримують зазначену вище економічну суть обов'язкових банківських резервів і визначають норму резервування, як відсоток до депозитних зобов'язань банку.

Величина і структура обов'язкових банківських резервів неоднакові в різних країнах і з часом змінюються під впливом кон'юнктури ринку

та з врахуванням банківської практики. Що ж до інших резервів комерційних банків, то вони викремлюються як оперативно доступні активи на випадок раптових значних платіжних вимог вкладників банку [6, с. 479].

Обов'язкові резерви виконують роль коригуючих факторів у процесі грошово-кредитного регулювання. В сучасних грошових системах, основою яких є фідучіарні грошові знаки, їх емісія часто визначається не тільки економічними факторами. Всього тільки три країни в світі не використовують резервні вимоги з метою грошово-кредитного регулювання - Канада, Данія, Мексика. Всі інші центральні банки використовують обов'язкові резерви в межах проведення своїх грошових політик [1, с 39].

Вважається, що обов'язкове резервування виникло як необхідність для банків завжди мати під рукою грошову готівку у вигляді касових резервів для безперебійного повернення вкладів і депозитів на вимогу вкладників і проведення розрахунків з іншими банками.

Так, у Росії ще в 1883 р. Державна рада прийняла закон, в якому було встановлено таке правило: готівка грошових коштів в касі банку разом з коштами на його поточному рахунку в Державному банку повинна складати не менше 10 процентів зобов'язань банку. Це правило було встановлено з метою підвищення ліквідності банків, однак воно є близьким за змістом до обов'язкового резервування [7, с 8].

Аналізуючи недоліки резервних вимог, В. А. Москвін та О. І. Ларіна звертають увагу на їх податковий характер (зменшення середнього розміру процентів, що дають банківські активи). Цей податок або прямо стягується з банку і його учасників, або перекладається на його клієнтів шляхом зменшення депозитних ставок і збільшення ставок кредитних. При цьому треба враховувати, що банки платять також інші податки, як і решта суб'єктів господарювання [1, с 40].

На нашу думку, слід погодитись з висновком зазначених авторів, що обов'язкові резерви є сильним інструментом регулювання грошової політики, який дозволяє оперативно впливати на фінансовий стан у країні, а також є методом стабілізації грошового обігу.

Автори підручника «Банківський менеджмент» [8, с 27] (О. Кириченко, І. Гіленко, А. Ятченко), пропонують виділяти три види обов'язкового резервування банками коштів.

Резерви першого виду формуються в розмірі не менше 8 % активів банку, які зберігаються в касі банку або на коррахунку банку в Національному банку України. Ці кошти заморожуються

першими, коли в банку призупиняється дія його ліцензії і призначається адміністратор. Цьому резерву зазначені автори приписують контрольну функцію та визначають його роль для роботи НБУ з курсом національної валюти (береться до уваги сума резервів всіх банків).

Другий вид резервування - це ті резервні фонди, які створюють банки за рішенням зборів акціонерів для покриття можливих збитків, що можуть виникнути в ході оперативної діяльності банку. Розмір цих резервів визначається статутом банку і він входить до складу власного капіталу банку.

І третій вид резервування тісно пов'язаний з кредитним портфелем банку, і правила його формування передбачають необхідність оцінювати кредитні і позабалансові зобов'язання відповідно до порядку, визначеного Національним банком України.

На нашу думку, перший вид має ознаки обов'язкового резерву, другий - загального, третій - спеціального.

Резюмуючи викладене, можна говорити про те, що більшість вчених-економістів, розмежовуючи спеціальні та загальні резерви відповідно до джерел їх створення, вважають, що спеціальні резерви використовуються для відшкодування можливих збитків за кредитами, дебіторською заборгованістю банків та іншими активами, а загальні резерви є необхідним доповненням до спеціальних. Вони формуються за рішенням загальних зборів учасників банку на різні види ризиків за рахунок його прибутку, який залишився після сплати дивідендів, а спеціальні резерви - відносяться на витрати комерційних банків.

Розглянуті нами види банківських резервів є загальноприйнятими в економічній літературі та розкривають їх економічну суть. На нашу думку, такий розподіл не зовсім відповідає правовій суті резервів, оскільки, наприклад, обов'язковими є і загальні, і спеціальні резерви з точки зору наявності владних приписів щодо їх формування.

Звернемось до правової природи резервів, що формуються в банківській системі України. Її дворівнева структура відповідно до статті 4 Закону України «Про банки та банківську діяльність» передбачає два види банків: Національний банк України та інші банки, що створені і діють на території України відповідно до положень зазначеного Закону. В науковій літературі зачасти зустрічається поділ банків за умови існування дворівневої системи на банки першого та другого рівня, або на державний (центральний) банк та комерційні банки. Грунтуючись на такому поділі банків, можна говорити про наступні види

резервів за ознакою видів банків, що їх створюють:

- резерви центрального банку (або резерви банку першого рівня);
- резерви комерційних банків (або резерви банків другого рівня).

У кредитних системах більшості країн дослідники визначають такі ланки: Центральний банк, банки, інші фінансово-кредитні установи. Кожна з них виконує свої функції. Звичайно ж, центральному банку відведене особливе місце в цій системі, зумовлене важливістю тих функцій, які він виконує. Серед них такі основні: емісійна, функція акумуляції і збереження резервів, збереження офіційних золотовалютних резервів країни, рефінансування комерційних банків. В Україні також існують інші, ніж банки, фінансово-кредитні установи, однак особливості їх резервування не є предметом цього дослідження.

Серед резервів, які створює Національний банк України як банк першого рівня, як банк банків, особливе місце посідають золотовалютні резерви (фонди). Професор О. П. Орлюк характеризує золотовалютні фонди Національного банку як елемент золотовалютних резервів держави. Економічну суть золотовалютних резервів держави складають фонди коштів, що створюються для забезпечення стабільності власної грошової одиниці та платоспроможності держави. Вважається, що правовий статус, склад та призначення золотовалютних резервів України на даний час не мають єдиного законодавчого регулювання. Золотовалютні резерви України, як централізовані фонди коштів держави, включають: Державний валютний фонд України, Державні запаси дорогоцінних металів монетарної групи та коштовного каміння; Державний валютний фонд Уряду (кошти валютного фонду Кабінету міністрів України); Золотовалютні резерви Національного банку України, основою яких є Офіційний валютний резерв Центробанку [9, с. 148].

Національний банк забезпечує управління золотовалютними резервами держави, здійснюючи валютні інтервенції шляхом купівлі-продажу валютних цінностей на валютних ринках з метою впливу на курс національної валюти щодо іноземних валют і на загальний попит та пропозицію грошей в Україні.

Центральний банк країни розміщує золотовалютні резерви самостійно або через банки, уповноважені ним на ведення валютних операцій, виконує операції з золотовалютними резервами України з банками, рейтинг яких за класифікацією міжнародних рейтингових агентств відлю-

відає вимогам до першокласних банків не нижче категорії А.

Структура золотовалютного резерву складається з таких активів: монетарне золото; спеціальні права запозичення; резервна позиція в МВФ; іноземна валюта у вигляді банкнот та монет або кошти на рахунках за кордоном; цінні папери (крім акцій), що оплачуються в іноземній валюті; будь-які інші міжнародно визнані резервні активи за умови забезпечення їх надійності та ліквідності.

Поповнення золотовалютних резервів проводиться Національним банком України шляхом: купівлі монетарного золота та іноземної валюти; отримання доходів від операцій з іноземною валютою, банківськими металами та іншими міжнародно визнаними резервними активами; залучення валютних коштів від міжнародних фінансових організацій, центральних банків іноземних держав та інших кредиторів.

Напрями використання золотовалютного резерву переслідують такі цілі: продаж валюти на фінансових ринках для проведення грошово-кредитної політики, включаючи політику обмінного курсу, а також для здійснення витрат по операціях з іноземною валютою, монетарними металами, та іншими резервними активами. Закон не допускає використання золотовалютного резерву для надання кредитів і гарантій та інших зобов'язань резидентам і нерезидентам України.

Національний банк є зберігачем державного золотого запасу, а також дорогоцінних металів, дорогоцінних каменів, інших коштовностей. Крім того, він створює резервні фонди банкнот і монет.

Проблеми законодавчого регулювання золотовалютних резервів держави детально досліджені В. Колесником, який у своїй статті «Золотовалютні резерви України та економічна безпека держави: законодавче врегулювання» сутність поняття «золотовалютні резерви» розглянув з точки зору фінансового права як централізовані державні фінанси, що мають на меті забезпечити виконання державою однієї з основних своїх функцій - забезпечення економічної безпеки [10, с 62]. Безумовною перевагою зазначеного дослідження є те, що його автор визначив специфіку таких державних фінансів, яка викликана особливостями їх структури та особливими принципами використання: «Особливість структури золотовалютних резервів держави як централізованих державних фінансів полягає в тому, що організаційно ці резерви не є якимось окремим фондом, - це взаємопов'язана система цільових фондів державних фінансів. Вони

мають виключно економічне втілення і не мають спеціальних юридичних форм представництва. Організацію діяльності даних фондів покладено на відповідні державні органи (Кабінет Міністрів України) та уповноважені органи держави (НБУ як центральний банк держави)». В. Колесник дійшов закономірного висновку по необхідності їх належного врегулювання в єдиному законі «Про золотовалютні резерви в Україні». Із цим необхідно погодитись, оскільки та роль, яку ці резерви відіграють у фінансовій діяльності держави, та їх роль у забезпеченні економічної безпеки держави дійсно вимагає більшої уваги законодавця з метою належного рівня їх правового регулювання відповідно до принципів здійснення операцій з даними резервами.

На жаль, пропозиції щодо створення державної програми, щодо вироблення економічних та правових засад функціонування золотовалютних резервів не була підтримана, хоча актуальність цієї проблеми, на наш погляд, не втрачена і в наш час.

Банки другого рівня резерви обов'язкового характеру створюють відповідно до норм законодавчих актів, які регулюють банківську діяльність в Україні.

Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 20.03.91 р. був першим спеціальним законом, що здійснював правове регулювання банківської системи незалежної України. Цей Закон визначав правові основи банків, порядок їх створення і основні принципи діяльності згідно з Декларацією про державний суверенітет України та Законом Української РСР «Про економічну самостійність Української РСР». Саме в цьому законодавчому акті було визначено основні засади створення банками резервів.

Щодо Національного банку України діяла норма про створення ним державної скарбниці республіки (на той час) та покладено обов'язки щодо організації її діяльності. Національний банк був зобов'язаний зберігати резервні фонди грошових знаків, дорогоцінні метали та золотовалютні запаси.

Що стосується комерційних банків, то вони зобов'язані були формувати статутний фонд (за рахунок коштів акціонерів або пайових внесків засновників (учасників) банку) в розмірі не менше, ніж визначав НБУ. Комерційні банки створювали також резервний, страховий та інші фонди, призначення яких - покриття можливих збитків, розширення матеріально-технічного забезпечення діяльності банків, вирішення соціальних питань. Порядок і розміри формування цих фондів визначались загальними зборами акціонерів (учасників).

Разом з тим, на комерційні банки покладался обов'язок додержуватись економічних нормативів, встановлених Національним банком. Всі банки, розташовані на території Української РСР, повинні були тримати обов'язкові резерви в Національному банку.

З часом, у 1994 році законодавець уточнив, що порядок і розміри формування резервного і страхового фондів визначає Національний банк та запровадив норму, якою заборонив використовувати кошти резервного та страхового фондів, окрім як на покриття збитків комерційних банків. Визначення порядку і розміри формування інших фондів залишилось прерогативою загальних зборів акціонерів (учасників).

З прийняттям наприкінці 2000 року нового Закону України «Про банки та банківську діяльність», банки зобов'язані формувати резервний фонд на покриття непередбачених збитків по всіх статтях активів та позабалансових зобов'язань. Ознаками резервного фонду є: обов'язковість; періодичність відрахувань; розмір відрахувань – не менше 5 % від прибутку; максимальний розмір – 25% розміру регулятивного капіталу.

Відповідно до статті 26 Закону України «Про Національний банк України» банки формують ще один вид резервів – обов'язкові резерви. Право встановлювати норматив обов'язкового резервування коштів (або резервні вимоги) законодавець надав Національному банку України та при цьому визначив такі особливості формування зазначеного резерву:

- 1) норматив обов'язкового резервування встановлюється єдиним для банків;
- 2) його розмір встановлюється в процентному відношенні до загальної суми залучених банком коштів у національній та іноземній валюті;
- 3) для різних видів зобов'язань можуть встановлюватися різні нормативи обов'язкового резервування;
- 4) рішення про підвищення нормативу обов'язкового резервування набирає чинності не раніше ніж через 10 днів після його опублікування.

Відповідно до чинного законодавства України банки зобов'язані створювати спеціальні резерви для покриття ризиків за активними операціями, зокрема: для відшкодування можливих втрат від дебіторської заборгованості; для покриття збитків від кредитної діяльності; для відшкодування можливих збитків від операцій з цінними паперами; резерв під прострочені та сумнівні щодо отримання нараховані доходи за активними операціями банків. Ці фонди грошових коштів об'єднуються під назвою страхових ре-

зервів банку, оскільки вони слугують запобіганню ризику неповернення заборгованості банку.

Слід зазначити, що спеціальні резерви грають вагомий роль у формуванні податкового прибутку банків, та на нашу думку, ці питання незаслужено обходяться увагою дослідників-правників. Вважаємо, що визначення правової природи спеціальних резервів та особливості їх фінансового та податкового обліку має стати темою окремого дослідження.

Таким чином, фонди грошових коштів, які створюють банки другого рівня, законодавчими актами означені як: резервний фонд, страховий резерв, обов'язковий резерв.

Метою створення кожного з них є:

- резервного – покриття непередбачених збитків за всіма статтями активів та позабалансових зобов'язань;
- страхового – покриття можливих збитків за всіма активними операціями банків;
- обов'язкового – зв'язування коштів банків з метою регулювання грошового обігу та використання таких фондів з метою захисту інтересів вкладників та інших клієнтів банків.

Не можна залишити поза увагою і такий резерв банків як фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Формування страхових резервів з метою забезпечення інтересів вкладників у разі настання неплатоспроможності банку здійснюється в Україні на підставі Закону України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб». Питання системи гарантування вкладів фізичних осіб досліджувала О.Орлюк, яка зазначала про необхідність проведення додаткових досліджень правового механізму функціонування страхової системи вкладів в Україні [11, с 30].

Чимало питань виникає щодо правових засад функціонування в Україні цього Фонду. Про недосконалу і неповну нормативно-правову базу діяльності Фонду за результатами перевірки використання коштів Фонду повідомляли аудитори Рахункової палати, які зазначили, що вона істотно обмежує сферу повноважень Фонду порівняно з існуючими стандартами світової практики страхування вкладів населення. Рахункова палата встановила, що вже понад 6 років на законодавчому рівні не вирішується питання участі у Фонді державного Ощадного банку, що істотно знижує розміри надходжень у Фонд, а також створює нерівні умови страхування депозитів вкладників. Водночас залишається нормативно неврегульованою проблема інвестування коштів Фонду в умовах відсутності аукціонів з продажу державних цінних паперів, що у свою чергу

призвело до втрати у 2004 році доходів в розмірі 2 млн. гривень. Крім цього, у своїй діяльності Фонд не завжди дотримується законодавчо встановлених граничних термінів гарантованих виплат. При цьому, незважаючи на значне перевищення термінів виплат, проведення таких виплат наразі не закінчено по жодному банку, а 6 млн. гривень, передбачених на виплати, не знайшли своїх власників [12].

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб було створено в лютому 1999 року, він є державною спеціалізованою установою, що виконує функції державного управління у сфері гарантування вкладів фізичних осіб. Наразі Фонд виплачує вкладникам ліквідованих банків компенсацію в розмірі до 8 тис. гривень.

Правова природа фонду гарантування вкладів фізичних осіб законодавцем визначена як обов'язковий платіж банків-учасників фонду, що внесений до системи оподаткування в Україні. Питання визначення суті цього платежу та його ролі в резервній системі країни повинно стати перспективою окремого дослідження.

Таким чином, вся сукупність резервів, що створюється комерційними банками, є системою фондів грошових коштів, взаємопов'язаних та підпорядкованих єдиним законам грошового обігу та засадам грошово-кредитної політики, що створюються банками усіх рівнів на засадах державного примусу (тобто мають обов'язковий характер) з метою запобігти ризикам неплатоспроможності, банкрутству банків та захистити користувачів банківських послуг.

Ці фонди можуть бути як централізовані (фонд обов'язкового резервування, кошти якого перебувають на рахунках у центральному банку держави з особливим режимом використання, фонд обов'язкового страхування вкладів - розпорядник Фонд гарантування вкладів) і децентралізовані (створюються кожним банком самостійно і управляються самим банком, однак відповідно до нормативних вимог НБУ). Це - резерви на можливі втрати за кредитами, резерви під операції з цінними паперами, під дебіторську заборгованість, резерви під інші можливі втрати. Таким чином, в Україні коло суб'єктів, що управляють банківськими резервами як фондами коштів, складають: банки, Національний банк, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

Отже, здійснене дослідження правового регулювання банківських резервів бази дає підстави зробити наступний висновок: чинне законодавство передбачає значну кількість різноманітних фондів та резервів, які повинні або можуть формуватися банками другого рівня. Кожен з

них має своє цільове призначення, зафіксоване в нормативних актах. Їх використання є чітко прописаним, кошти можуть бути направлені лише на визначені операції. При цьому резерви відрізняються не тільки цільовим призначенням, а й порядком створення, ступенем імперативності правових норм, що регламентують їх створення та використання, та іншими характеристиками.

Таким чином, створення резервів банком означає виокремлення певної частини грошових коштів з підпорядкуванням її особливому правовому режиму, який передбачає встановлення спеціальних правил щодо володіння, користування та розпорядження цими коштами, а також їх фінансового та податкового обліку.

Визначення видів та правової природи банківських резервів дає підстави здійснити їх класифікацію. Зокрема, за принципом засад формування резерви можна поділити на: добровільні (створюються за самостійним рішенням банку) та обов'язкові або ж імперативні (за примусом відповідно до нормативних актів).

До обов'язкових резервів належать:

- фонд гарантування вкладів фізичних осіб;
- резервний фонд;
- обов'язкові резерви, що створюються відповідно до вимог та нормативів обов'язкового резервування;
- резерви під кредитні ризики;
- інші резерви.

Види добровільних резервів самостійно визначаються банком та формуються за рахунок прибутку банку. Слід зазначити, що практика створення резервів на добровільних засадах ще не знайшла свого поширення.

За органами, що здійснюють розпорядження зазначеними банківськими резервами, резерви поділяються на ті, що знаходяться в управлінні НБУ, банків, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Дослідження проблем правового регулювання банківських резервів містить ще й такий аспект. Розглядаючи правову природу банківських резервів, засади їх створення та використання, нам необхідно визначитись, сферою регулювання якої галузі права є відносини, що виникають при цьому. В тому числі важливо визначитись з тим, які методи правового регулювання застосовуються до зазначених правовідносин.

Скористаємось підходом дослідника А. Г. Братко, який, характеризуючи метод правового регулювання банківського права, та використовуючи надбання наукової думки щодо елементів методу правового регулювання, робить висновок про імперативний спосіб правового регулювання

відносин, що охоплюються сферою банківського права, оскільки відносини регулюються не договором, а тільки нормами права, відсутні засади рівності сторін [13, с 30]. Отже, аналізуючи правові засади створення банківських резервів, ми дійшли висновку про імперативний спосіб правового регулювання цих відносин. Це означає, що у відносинах між банками та Національним банком України останній наділений владними повноваженнями, його приписи є обов'язковими для банківських установ, тобто можна стверджувати про застосування у цій сфері правового регулювання методу владних приписів.

Для характеристики фондів грошових коштів, якими є банківські резерви, важливо також визначитись з наявністю чи відсутністю в досліджуваних правовідносинах правових ознак «публічності». А. А. Нечай пропонує при дослідженні основних характеристик чи правового статусу нових фондів коштів, що виникають на кожному новому витку розвитку економіки, користуватись такими ознаками публічності та приватності: а) форма власності на фонди коштів; б) характер інтересу, який виявляється у відносинах щодо фондів коштів: публічний чи приватний інтерес; в) мета виникнення відносин щодо фондів коштів або ж мета утворення цих фондів коштів (задоволення потреб однієї окремої людини; задоволення потреб суспільства, задоволення потреб держави); г) метод правового регулювання відносин щодо фондів коштів (встановлення владних приписів стосовно утворення, управління та використання фондів коштів чи встановлення цивільно-правового регулювання відносин між суб'єктами стосовно формування, розподілу та використання фондів коштів); г) форма розподілу та форма пристосування фондів коштів до спільного використання (фонди коштів призначені для розподілу між окремими юридичними чи фізичними особами для прямого задоволення потреб цих осіб і держава регулює лише процес розподілу коштів, або фонди коштів пристосовуються для спільного задоволення відокремлених інтересів осіб-суб'єктів правовідносин, і держава регулює розподіл, використання та споживання цих фондів) [14, с 33-34].

Використовуючи запропоновані ознаки, які зазначений автор використав при дослідженні правової природи фондів соціального страхування, та здійснивши порівняльні дослідження фондів коштів, що є складовими елементами резервної системи України, доходимо наступного висновку щодо фондів коштів, які утворюються банківською системою країни: правова природа та-

ких резервів є неоднорідною і потребує подальшого її вивчення та аналізу.

Так, обов'язкові резерви банків є власністю банків. При цьому характер інтересу щодо їх створення є публічним у частині кінцевого результату їх створення - запобігання краху як окремого банку, так і банківської системи в цілому, яка в свою чергу є елементом фінансової системи країни. Стабільне функціонування цієї системи не в останню чергу залежить від стану банківської системи. А звідси впливає висновок про те, що мета виникнення відносин щодо створення резервів має публічний характер. Метод правового регулювання відносин щодо таких фондів коштів передбачає встановлення владних приписів стосовно їх утворення, управління та використання. Отже, такі ознаки притаманні обов'язковим резервам, резервам центрального банку країни та фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Страхові резерви є також власністю банку, однак вони не підпадають під управління державних органів, хоча, зауважимо, норми, які регламентують порядок їх створення та використання, мають всі ознаки фінансово-правових норм.

Таким чином, перехід до побудови ринкової економіки спонукав законодавця до створення цілого комплексу правових норм, направлених на регулювання відносин у досліджуваній сфері, необхідність створення яких у часи існування банків тільки державної форми власності не виникала. Це пояснюється тим, що виникнення і діяльність банків з недержавною формою власності викликали до життя необхідність вжити заходів щодо забезпечення їх надійності та стабільності, в тому числі шляхом створення спеціальних фондів грошових коштів, які мають набути статусу елементів резервної системи як гарантії економічної безпеки країни.

І на завершення необхідно ще раз наголосити на тому, що роль банківських резервів в забезпеченні функціонування банківської системи важко переоцінити. Із переходом до ринкової економіки банківські ризики (кредитні, валютні, втрати платоспроможності) зростають, а тому зростає і роль банківських резервів, які беруть на себе складну функцію їх зменшити чи нейтралізувати з метою уникнути негативних наслідків для клієнтів та власників банку. Як бачимо, формування резервів виходить за межі інтересів кожного окремого банку, адже банківське резервування є інструментом грошово-кредитної політики, що свідчить про наявність ознак публічності в таких правовідносинах.

1. Москвин В. А., Ларина О. И. Пути совершенствования обязательного резервирования // Деньги и кредит.- 2002.- № 3,- С. 39-40.
2. Финансы, денежное обращение. Кредит: Учебник для вузов / Под ред.проф Г. Б. Поляка,- М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2-е изд. 2001.-512 с.
3. Бычков В. П. О банковских резервах // Банковское дело. 2005.-№4, С. 21-26.
4. Енциклопедія банківської справи України / Редкол.: В. С. Стельмах (голова) та інш.- К.: Молодь, Ін Юре, 2001.-680 с.
5. Центральний банк та грошово-кредитна політика: Підручник / Кол. авт.: А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна, М. І Савлук та інш.; За ред. д-ра екон. наук, проф..А. М. Мороза і канд. екон. наук, доц. М. Ф. Пуховкіної.- К.: КНЕУ, 2005.- 556 с.
6. Райзберг Б. А., Лозовский Л. ЛУ., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь.- 2-е изд., испр. М.: ИНФРА-М, 1999.- 479 с.
7. Ларина О. И., Москвин В. А. Обязательное резервирование в России // Банковское дело.- 2002.- № 3 - С. 8-12.
8. Кириченко О., Гіленко І., Ятченко А. Банківський менеджмент. Навч. посібник.- К., Основи,1999.- 671 с.
9. Орлюк О. Л. Банківська система України. Правові засади організації.- К.: Юрінком Інтер, 2003.- 240 с.
10. Золотовалютні резерви України та економічна безпека держави: законодавче врегулювання. Право України., 2001.- № 8.- Ст. 61-64.
11. Орлюк О. Правові аспекти функціонування системи страхування вкладів // Право України.- 2004.- С. 31.
12. <http://ua.proua.com/news/2005/01/12/180039.html> 12.01.05.
13. Братко А. Г. Банковское право. Теория и практика,- М.: Издательство ПРИОР, 2000.- 320 с.
14. Нечай А.А. Актуальні питання фінансового права: правові основи публічних накопичувальних фондів: Монографія.- Чернівці: Рута, 2004.- 376 с

N. Kravchenko

BANK RESERVES: ECONOMIC ESSENCE AND LEGAL NATURE

The economic essence and legal nature of the fund of the bankrolls, which are mobilize and function in bank sphere as elements of the country's reserve system are researched in article. The author has realized an attempt to define the circle of the specified fund of the bankrolls, their signs, legal bases of the creation and to classify them on legal basis.